

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING TAFAKKUR TEZLIGINI OSHIRISH IMKONYATLARI

Berdiyeva L.N.

Qashqadaryo viloyati PYaMO‘MM katta o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: tanqidiy yondashuv, tafakkur jarayoni, motiv, analogiya, evristik, korreksiyalash.

Ключевые слова: критический подход, мыслительный процесс, мотив, аналогия, эвристика, коррекция.

Key words: critical approach, thought process, motive, analogy, heuristics, correction.

Tanqidiy yondashuv – yetuk aql alomatidir. Notanqidiy yondashuv – har qanday mos tushishni tushuntirish sifatida va birinchi to‘g‘ri kelgan yechimni uzil-kesil deb qabul qiladi.

Teshirish yakunlangandan so‘ng, tafakkur jarayoni keyingi bosqichga – mazkur savol yuzasidan mulohaza qilishga o‘tiladi.

Tafakkur jarayoni – shunday jarayonki, u holatni anglashdan boshlanib, u anglangan va maqsadli bo‘lib, tushunchalar va obrazlar orqali harakatlanadi hamda qandaydir natija bilan yakunlanadi (holat haqida fikr yuritish, yechimni topish, mulohozani shakllanishi va boshqa boshqalar) [10].

Tafakkur jarayonining tarkibiy tuzilmasi va muammoning yechimi:

1. Motiv (muammoni yechishga bo‘lgan hohish).
2. Muammoning tahlili (“nima kerak”, “nimani topish talab etiladi” kabilarni ajrata olish, qanday ma’lumotlar yetishmaydi yoki ortiqcha va boshqalar).
3. Yechimni izlash:
 - 3.1. Birgina ma’lum algoritm asosida yechimni izlash (reproduktiv tafakkur).
 - 3.2. Ko‘pchilik ma’lum algoritmlardan optimal variantni tanlash asosida yechimni izlash.
 - 3.3. Turli algoritmlar alohida qismlarining kombinatsiyalari asosida yechish.
 - 3.4. Prinsipial jihatdan yangi yechimni izlash (ijodiy tafakkur).

3.4.1. Teran mantiqiy mulohozalar asosida (analiz, taqqoslash, sintez, tasniflash, umumlashtirishlar va boshqalar).

3.4.2. Analogiyalardan foydalanish asosida.

3.4.3. Evristik usullardan foydalanish asosida.

3.4.4. Xato va tekshirib ko‘rish kabi empirik metodlardan foydalanish asosida.

Muvaffaqiyatsizlikka uchragan holatda:

3.5. Boshqa faoliyatga diqqatni qaratish: “inkubatsion dam olish davri” – “g‘oyani pishib yetilishi”, fikrni tug‘ilishi, ijod, insayt, qandaydir muammoni yechimini birdaniga anglanishi (intuitiv tafakkur). Fikrni tug‘ilishiga turtki beruvchi faktorlar:

- muammo bilan yuqori darajada qiziqish;
- muammoni yecha olish imkoniyati va muvaffaqiyatga erishishga bo‘lgan ishonch;
- ongning yuqori assotsiativlik faoliyati (uyquda, temperatura yuqori bo‘lganda, emotsional ijobiy stimuld).

4. Yechim topilish g‘oyasini mantiqiy asoslash, yechimni to‘g‘riligini mantiqiy isbotlash.

5. Yechimni amalga oshirish.

6. Topilgan yechimni tekshirib ko‘rish.

7. Korreksiyalash (zarurat bo‘lganda 2-bosqichga qaytish).

Ma‘lumki, tafakkur faoliyati ong darajasida amalga oshiriladi va muvaffaqiyatli harakatlar natijasida maqsadga erishiladi. Anglanganlik va anglanmaganlik muammosi to‘g‘ridan-to‘g‘ri (anglanganlik) va yordamchi (anglanmaganlik) mahsuldor harakatlarning munosobatlari muammosida aniqlashtiriladi. Yordamchi mahsuldor harakatlar ham subyekt tomonidan aks ettiriladi. Bu aks ettirish keyingi roslash va moslash harakatlarida ishtirok etishi mumkin, lekin u verbal shaklda ishtirok etmasdan faqat ong faoliyatida nomoyon bo‘ladi. Yordamchi mahsuldorlik aniq buyumlar va hodisalar xossalari ta‘sirida to‘planadi, lekin u maqsad nuqtai nazaridan unchalik muhim bo‘lmaydi.

Tafakkur qo‘yilgan masala yechimiga taqqoslash, analiz, sintez, abstraksiya va umumlashtirish kabi turli amallar yordamida keladi:

Taqqoslash – predmet va hodisalar yoki alohida belgilar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlashdir. Taqqoslash bir tomonlama (to‘liq bo‘lmagan, bitta belgiga ko‘ra) va ko‘ptomonlama (to‘liq, barcha belgilariga ko‘ra), sirtqi va chuqur, bevosita va bilvosita bo‘ladi.

- Analiz – yaxlitni fikran qismlarga yoyish yoki bir butunni fikran tomonlarga, harakatlarga, munosobatlarga ajratishdir. Elementar shaklda analiz predmetni tashkil qiluvchi qismlarga amaliy jihatdan yoyishda ifodalanadi. Analiz amaliy (fiklash jarayoni bevosita gapirish jarayoniga qo‘shilgan paytda) va aqliy (nazariy) bo‘ladi.

- Sintez – fikran qismlar, xossalar, harakatlarni birlashtirib, bir butun yaxlitlikka keltirish. Sintez amaliy analizga qarama-qarshidir. Sintez jarayonida alohida predmetlar o‘rtasidagi munosabatlar yoki hodisalar murakkab yaxlit predmet yoki hodisaning elementi sifatida aniqlanadi. analiz va sintez har doim birgalikda boradi.

Analiz va sintez tafakkurda o‘zaro bir-biri bilan bog‘lanadi. Sitezsiz analiz butunni qismlar yig‘indisi haqidagi mexanik ma‘lumotgagina olib keladi, xuddi shuningdek analiz ham sintezsiz mavjud emas, chunki u analiz tomonidan qismlarga ajratilganni yaxlitligini tiklashi lozim. Ba‘zi-bir insonlar tafakkurida og‘ma rivojlanish kuzatiladi – ba‘zilarida analizga, boshqalarda esa sintezga nisbatan. Analitik tafakkuri rivojlangan insonlarni ham hayotda uchratish mumkin, ularning asosiy kuchi – sintezning kengligi va rivolanganligidadir.

- Abstraksiya – o‘rganilayotgan obyektдан subyekt qandaydir xossa yoki belgiga ko‘ra boshqalardan chetga chiqarilgan, ajratilganligidan iborat. Bu jarayonda obyektдан ajratilgan belgi ustida, predmetning boshqa belgilariga bog‘lanmagan holda fikr yuritiladi ya‘ni tafakkurning mustaqil o‘rganiladigan predmeti bo‘lib qoladi.

- Umumlashtirish yoki generalizatsiya – hodisa va predmetlarni ularning muhim belgilariga qarab fikran birlashtirish ya‘ni umumiy belgilarini saqlagan holda alohida belgilarni tashlab yuborish. Oddiy umumlashtirishlar – tasodifiy va alohida belgilari asosida obyektlarni birlashtirish. Murakkab majmuaviy umumlashtirishlar – obyektlarning turli asoslarga ko‘ra birlashtirishdir. O‘ta murakkab umumlashtirishlar – tur va sinf belgilariga qarab ajratiladi va obyekt tushunchalar tizimiga kiritiladi

Abstraksiya va umumlashtirish – yagona tafakkur jarayonining ikkita o‘zaro bog‘langan tomonlaridir, ular yordamida fikr bilimga qarab boradi. Bilim esa tushunchalar, mulohozalar va xulosalar natijasida amalga oshadi.

Mulohaza tafakkur jarayoni natijasining asosiy shaklidir. Mulohaza irodadan ham darak beradi chunki unda obyekt o‘z tasdig‘ini topadi yoki rad etiladi. Fikr – tafakkurning mulohaza ustida ish yuritishidir.

Agar dalillardan kelib chiqib, mulohozalar tizimi ochib berilsa u holda fikr xulosa bo‘lib hisoblanadi.

Shunday qilib, taqqoslash, analiz, sintez, abstraksiya va umumlashtirishlar tafakkur amallariga tegishlidir. Tafakkur tushunchalarda va tasavvurlarda amalga oshiriladi hamda tafakkurning borishini asosiy shakli – fikr bo‘lib, u mulohaza ustida ish olib boradi. Deduktiv fikr yuritish – asoslash deb ataladi, induktiv fikr yuritish esa – yakuniy xulosadir.

Tafakkur turli darajalarda borishi mumkin: ko‘rgazmali tafakkur, abstrakt tafakkur va nazariy. Qayd etib o‘tganimizdek, inson tasaavvur qilmasdan faqat tushunchalar orqali ko‘rgazmalilikdan ajralgan holda tafakkur qila olmaydi, lekin shu bilan birga tushunchalarsiz faqat sezgi obrazlari orqali ham tafakkur qila olmaydi. Shu sababdan tafakkurning bu ikki darajasi o‘zaro bog‘liqdir.

Lekin shunday holatlar ham borki unda abstrakt tasavvur talab qilinmaydi. Xususan, elementar amaliy masalalar. Ba‘zi-bir insonlar yuqori darajadagi tafakkurga ega bo‘lgan holda, murakkab nazariy masalalarni juda oson yecha oladilar, lekin amliy murakkab holatlardan chiqish lozim bo‘lganida ular hech narsa qila olmaydilar. Yoki teskarisi: amaliy jihatdan juda murakkab vaziyatlarda yo‘l topa oladigan insonlar elementar nazariy muammoni yecha olmasliklari mumkin. buni tushuntirish uchun u holda bu holda ham tafakkur amallarining bajarilish ketma-ketligi o‘rtasida farq mavjudligini qayd etish lozim. Bevosita harakat qilish holatida, dastlab yechimning boshlang‘ich bosqichini aniqlashtirish hamda birinchi navbatda qilinadigan harakatlarni belgilash va ularni amalga oshirish lozim. Shu bilan birga harakatlar boshlanishidan oldin nazarda tutilmagan holatlar ham mavjud bo‘lishi, ya‘ni holatda birdaniga o‘zgarish ro‘y berishi mumkin va jarayon davomida ham o‘zgarishlar paydo bo‘lishi mumkin. Shunday sababli, tafakkur jarayonining dastlabki bosqichlari harakatlarida holatning barcha o‘zgarishlarini e‘tiborga olish mumkin emas.

1. Boshlang‘ich ta‘lim davomida o‘quvchida nazariy tafakkur rivojlanadi, u yangi bilimlarga, ko‘nikmalarga ega bo‘ladi – o‘zining keyingi ta‘limi uchun zaruriy baza yaratadi. Lekin o‘quv faoliyati bu bilan nihoyasiga yetmaydi: kichik maktab yoshidagi o‘quvchining bevosita rivojlanishi uning tavsifi va natijaviyligiga bog‘liq. Bolaning muvaffaqiyatli ta‘limi, unga nisbatan kattalarning va tengdoshlarining munosobatiga bog‘liq. Unda ana shular asosida o‘z-o‘zini aniq baholash shakllanadi.

2. O‘yin shaxs shakllanishida yangi sifatlarni, undagi muhim jihatlarni aniqlaydi; aynan o‘yinda bolalar o‘zini tuta olish normalarini o‘zlashtiradi, u o‘qishga o‘rgatadi, tarbiyalaydi. O‘quv jarayonida o‘yindan foydalanishning quyidagi maqsadlarini ajratib ko‘rsatish mumkin: aniq ko‘nikmalar shakllanadi; aniq nutq ko‘nikmalari shakllanadi; muomola qilishga o‘rganadi; zaruriy qobiliyatlar va ruhiy funksiyalar rivojlanadi va boshqalar. O‘yin

faoliyati diqqatni, xotirani, tafakkurni, tasavvurni, barcha bilish jarayonlarni rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Shu bilan birga ta'kidlashimiz joizki, ta'limning vositasi sifatida o'yinning samaradorligi quyidagi qator talablarga amal qilinishiga bog'liq: o'quvchilar harakat va tasavvur qiladigan holatni, rejani mavjudligiga; bolalar tomonidan o'yin natijasini, o'yin qoidasini albatta anglanilishi. O'yin – jamoaviy birgalikda amalga oshiriladigan jarayon. Bu barcha ta'limdagi vazifalarni oshirishdagi asosiy usul, shu sababdan: bola ilgari bilmagan va o'yin davomida o'zlashtiradigan bilimi uchun qanday ko'nikma va malaka talab qilinishini aniq bilishi hamda o'yin o'quvchini tafakkur qilishga majbur etishi lozim.

Shunday qilib, o'yin ta'lim berish vositasi bo'lib, u ta'lim oluvchilarning tafakkur faoliyatini faollashtiradi, o'quv jarayonini qiziqarli va hayojonli qiladi, tilni shakllanishiga kuchli turtki beradi.

Adabiyotlar:

1. Aslanova O.P. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tafakkur tezligini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari. Ped.fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi avtoreferati. Namangan. 2020.-47 b.
2. Abduraimov Sh.S. Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash sifatini ta'minlashda tarmoqlararo integratsiyaning pedagogik imkoniyatlarini takomillashtirish. Dissertasiya pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).-Toshkent, 2017.-40 b.

РЕЗЮМЕ

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkur tezligini oshirish imkoniyatlari, boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkur tezligini oshirishda o'yinning orni haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются возможности повышения скорости мышления младших школьников, роль игры в повышении скорости мышления младших школьников.

SUMMARY

The article discusses the possibilities of increasing the speed of thinking of junior schoolchildren, the role of the game in increasing the speed of thinking of junior schoolchildren.